

BADIY MATN MAZMUNINI ANGLASHDA NAZARIY TUSHUNCHALARNING AMALIY AHAMIYATI

N.J.Oramova

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18530890>

Annotatsiya: Mazkur maqolada adabiy ta'lim jarayonida nazariy bilimlardan foydalanishning ahamiyati, ularning badiiy matn mazmunini anglash va talqin etishdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Adabiyot nazariyasiga oid tushunchalar — janr, obraz, konflikt, syujet, kompozitsiya, badiiy tasvir vositalari kabi kategoriyalar o'quvchilarning matnni chuqur idrok etishi, muallif g'oyasini anglash va mustaqil estetik xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy vosita ekani asoslab beriladi. Maqolada nazariy ma'lumotlarni amaliy tahlil bilan uyg'unlashtirish metodikasi, zamonaviy adabiy ta'lim talablari asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, adabiyot nazariyasi, badiiy matn, talqin, estetik tafakkur, metodika.

Adabiy ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarda badiiy-estetik tafakkurni shakllantirish, ularni badiiy asarni anglaydigan, tahlil qila oladigan va mustaqil baholay oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir. Bu jarayonda badiiy matn bilan ishlash markaziy o'rinni egallaydi. Biroq badiiy matnni yuzaki o'qish va mazmunini oddiy qayta hikoyalash adabiy ta'limning asl mohiyatini to'liq ochib bera olmaydi. Asarning ichki tuzilishi, g'oyaviy-badiiy qatlamlari, estetik qiymati o'quvchi uchun tushunarli bo'lishi nazariy bilimlarga tayanilgan holda amalga oshiriladi.

Adabiyot nazariyasi badiiy asarni anglashning ilmiy asosi bo'lib, u matnni tizimli tahlil qilish, badiiy unsurlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rish va muallif pozitsiyasini aniqlash imkonini beradi. Shuning uchun ham adabiy ta'limda nazariy ma'lumotlardan foydalanish badiiy matn mazmunini anglashning asosiy vositasi sifatida qaraladi.

Adabiyot nazariyasi adabiy ta'limning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u o'quvchilarga badiiy asarni ilmiy asosda tushunish va talqin qilish imkonini yaratadi. Nazariy bilimlar badiiy matnni idrok etishda yo'l-yo'riq vazifasini bajaradi. Agar o'quvchi obraz tushunchasining mohiyatini bilmasa, u qahramon xarakterining badiiy yaratilish jarayonini anglashda qiynaladi; syujet va kompozitsiya haqidagi bilimlar bo'lmasa, asar voqealar tizimidagi mantiqiy bog'lanishlar e'tibordan chetda qoladi. Masalan, 5-sinfda badiiy asarning kompozitsion tuzilishi haqida ma'lumot berilmaydi. Lekin, shunga qaramay, asar kompozitsiyasini o'rganishga taalluqli dastlabki mashg'ulotlar 5-sinf dan boshlanadi. 5-sinfda o'quvchilar kitobdagi matnlar oxirida berilgan topshiriqlar yoki o'qituvchi tavsiya qilgan reja asosida matnning bo'lim yoki qismlarini aniqlaydilar, bir voqeadan ikkinchi voqeaga o'tish o'rnini ajratadilar. Shu topshiriq va rejalar asosida badiiy matnning qismlarini aniqlash asar kompozitsiyasini o'rganishning dastlabki oddiy usuli hisoblanadi.

5-sinf "Adabiyot" darsligidagi "Uch og'a-ini botirlar" ertagini o'rganish uchun: "Yo'lda qanday voqealar ro'y berdi? Har bir voqeani o'z so'zingiz bilan gapirib bering", degan savol va topshiriq berilgan[1].

Yuqoridagi kabi ertakni qismlarga ajratish asar kompozitsiyasini sujet yo'nalishini kuzatish orqali o'rganish namunasidir. Shu voqealar tizmasi yaxlit voqeani maydonga keltiradi. Belgilab qo'yilgan bu voqeachalar umuman asar voqeasining takomilini ko'rsatuvchi bo'limlardir. O'quvchilar voqealarni alohida-alohida aytib beradilar. Ular dastlab shu voqealar tizmasi umumiy birlikni – yaxlit voqeani tashkil qilishini anglashda qiynalsalar ham, kichik-kichik voqealarni ajratib olishni o'rgatib borish ma'qul. O'quvchilar asardagi ayrim voqealarni aniqlay olishga odatlanib borib, keyinchalik shu mayda voqealardan, mayda qismlardan yaxlit asar maydonga kelishini tushunadilar. Bu yaxlit masalalar keyingi sinflarda aniqlab boriladi.

Nazariy ma'lumotlar o'quvchilarning adabiy savodxonligini oshiradi, ularni badiiy matn bilan ongli munosabatga kirishishga o'rgatadi. Bu jarayonda nazariya amaliy tahlildan ajralgan holda emas, balki matn bilan bevosita bog'liq tarzda o'rgatilishi muhimdir. Aks holda nazariy tushunchalar quruq ta'riflar majmuiga aylanib qoladi.

Badiiy matn mazmunini anglash ko'p qatlamli jarayon bo'lib, u faqat voqealar ketma-ketligini tushunish bilangina cheklanmaydi. Mazmunni anglash bu muallif g'oyasini, estetik jihatini, badiiy ifoda uslubini idrok etishdir. Ushbu jarayonda adabiy-nazariy tushunchalar muhim funksiyani bajaradi. Masalan, konflikt tushunchasi asardagi qarama-qarshiliklarning mohiyatini ochishga xizmat qiladi. O'quvchi konfliktni anglash orqali voqealar rivojining sabab va oqibatlarini tushunadi. Janr haqidagi bilimlar esa asardan kutiladigan badiiy xususiyatlarni aniqlashga yordam beradi. Lirik, epik yoki dramatik asarlarni o'qishda yondashuvning turlicha bo'lishi ham nazariy tayyorgarlik bilan belgilanadi.

Shuningdek, badiiy tasvir vositalari — metafora, epitet, ramz, timsol kabi tushunchalar matnning obrazlilik darajasini anglashda muhim ahamiyatga ega. Ular orqali o'quvchi so'zning faqat lug'aviy ma'nosinigina emas, balki badiiy ifodasini ham his etadi.

Adabiy ta'limda samaradorlikka erishish nazariy bilimlar bilan amaliy tahlilning uzviy uyg'unligiga bog'liq. Shu bois o'qituvchi nazariy tushunchalarni tayyor holda berish bilan cheklanmasdan, ularni badiiy matn misolida ochib berishi zarur. Masalan, kompozitsiya tushunchasini o'rganishda asarning kirish, rivojlanish, cho'qqi va yechim qismlarini aniqlash orqali o'quvchilar matn tuzilishini yaxlit holda ko'ra boshlaydi. Bu esa ularning tahliliy fikrlashini rivojlantiradi. Nazariy bilimlar asosida olib borilgan tahlil o'quvchini passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantiradi.

Bugungi adabiy ta'limda kompetensiyaviy yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuv o'quvchidan faqat bilim egallashni emas, balki uni amalda qo'llay olishni talab etadi. Adabiyot nazariyasi ham aynan shu nuqtayi nazardan qayta talqin qilinishi lozim. Nazariy bilimlar o'quvchining badiiy-estetik kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qilishi kerak.

Zamonaviy adabiy ta'limda interfaol metodlar, muammoli savollar, taqqoslash va talqin asosidagi mashg'ulotlar nazariy ma'lumotlarni chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi. Bunday yondashuv o'quvchining mustaqil fikrlashini, estetik didini va adabiyotga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, adabiy ta'limda nazariy ma'lumotlardan foydalanish badiiy matn mazmunini anglashning eng muhim va samarali vositalaridan biridir. Nazariy bilimlar o'quvchiga badiiy asarni ongli, tizimli va estetik jihatdan chuqur idrok etish imkonini beradi. Ular amaliy tahlil bilan uyg'unlashgandagina adabiy ta'limning maqsad va vazifalari to'laqonli amalga oshadi. Shunday ekan, adabiy ta'lim jarayonida nazariy bilimlarga tayangan holda

badiiy matnni tahlil qilish metodikasini takomillashtirish dolzarb ilmiy-metodik vazifa bo'lib qolaveradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ahmedov S. va boshqalar. Adabiyot umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. To'rtinchi nashr. Toshkent, 2020
2. Husanboyeva Q. Adabiyot o'qitish metodikasi va muammoli ta'lim. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022
3. Niyozmetova R.X. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek adabiyotini o'rganish metodikasi. – Toshkent: FAN, 2007
4. Matjon S. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
5. Yo'ldosh Q., Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Kamalak, 2016